

Catedra de limba maghiară (cond.: prof. dr. Iosif Szigeti),
Facultatea de filologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj

NOTE CU PRIVIRE LA PROBLEMELE MANUSCRISULUI „ARS MEDICA“ DIN SECOLUL AL XVI-LEA

dr. doc. Attila T. Szabó

Gulyás Károly, custodele de odinioară al Bibliotecii Teleki din Tîrgu-Mureș, a atras atenția — cu șase decenii în urmă — asupra unui manuscris medical deosebit de interesant din secolul al XVI-lea (1). Acesta ca atâtea altele, a fost dat uitării pînă ce *Béla Varjas*, după o prealabilă recenzie (2), a publicat în Editura Erdélyi Tudományos Intézet (Institutul Științific din Ardeal) întregul material al manuscrisului medical, într-o formă deosebit de îngrijită care corespunde celor mai pretențioase exigențe filologice (3). Cu toate că după apariția lucrării între recenzenți s-a găsit și un profesor universitar de medicină, care a contestat justificarea editării unei astfel de lucrări, prin faptul că profesorul *József Spielmann*, șeful Catedrei de istoria medicinei și farmaciei de la I.M.F. Tîrgu-Mureș a inclus cercetarea manuscrisului *Ars Medica* între temele de plan ale disciplinei, această operă importantă a ajuns în fine în centrul cercetării iatroistoriografice.

Autorul acestor rînduri, cu ocazia unei vizite făcute la Biblioteca Teleki cu treizeci de ani în urmă, a cunoscut manuscrisul *Ars Medica*. Un interes deosebit însă pentru problemele filologice ale acestei lucrări a manifestat numai după descoperirea unei copii tîrzii din anul 1757 — pînă atunci necunoscută — a manuscrisului datat în jurul anilor 1570, și după ce cercetările de arhivă au adus dovezi certe cu privire la persoana care a copiat manuscrisul.

Împreună cu Elek *Farczády*, în anul 1961, ca urmare a investigațiilor noastre filologice am ajuns la concluziile:

a) Manuscrisul *Ars Medica* din anul 1757 (AM^b) din Singeorgiul de Pădure (5) nu este o copie fidelă a originalului transcris în jurul anilor 1570 (AM^a). Drept bază a copierii nu a putut servi textul AM^a ci o variantă mai bogată a acestuia.

b) Deoarece manuscrisul din 1757 a păstrat foaia de titlu și prefața care lipsesc din original, trebuie să considerăm fără îndoială că Gy. *Lencsés* care figurează ca autor pe foaia de titlu a adunat într-adevăr materialul lucrării *Ars Medica*.

c) Identitatea caracterelor grafice ale manuscrisului AM^a cu cele ale unei scrisori a lui *Lencsés* datată din 1577, a dus la concluzia firească că *Lencsés* trebuie considerat nu numai autorul ci și copistul manuscrisului AM^a.

d) Pe baza unor considerente filologice — care din lipsă de spațiu nu pot fi expuse, împreună cu *Farczády*, am ajuns la concluzia că în afara variantelor cunoscute ale lucrării AM, probabil au mai existat alte două variante. Deci 4 manuscrise au putut sta la dispoziția contemporanilor dornici de a primi informații despre modul de apărare contra tuturor afecțiunilor corpului uman.

3. Nu credem că tocmai comunicarea noastră ar fi atras atenția profesorului *Spielmann* și a colaboratoarei sale Karola *Lázár Szini* asupra lucrării AM, publicată pe baza materialului Bibliotecii Teleki din Tîrgu-Mureș, cert este însă, că problemele rămase deschise în comunicarea noastră, ipotezele noastre nesigure, i-au putut stimula la noi cercetări. Ajuțați de datele arhivistice furnizate de Zsolt *Trocsányi*, ca și pe baza unor investigații proprii, efectuate în decursul anilor, cercetătorii din Tîrgu-Mureș au îmbogățit în mod considerabil nu numai cunoștințele noastre cu privire la persoana lui *Lencsés*, ci datorită unor cercetări cu totul originale au clarificat izvoarele manuscrisului AM [Rev. med. XVI (1970), p. 112—118; 453—459].

4. Ca neinițiat în problemele istoriei medicinei, nu e sarcina autorului acestor rânduri, să aprecieze respectiv să evalueze rezultatele privind valoarea cercetărilor despre izvoarele manuscrisului. Are, doar ca filolog obligația să se exprime în legătură cu faptul anunțat de I. *Spielmann* că a fost găsită o nouă copie de manuscris, datînd din anul 1610 (AM^c), (Vezi extras din revista Korunk, 1973, nr. 2, p. 6).

Grație amabilității profesorului *Spielmann*, am putut studia la Cluj o perioadă mai îndelungată acest manuscris nou găsit, am cercetat și mi-am exprimat părerea într-un studiu mai amplu despre unele probleme mai vechi și mai noi de ordin filologic ridicate de acest material (6).

Totuși, apare necesitatea de a expune unele observații proprii, în cadrul Revistei medicale, pe de o parte privind revizuirea critică a unor aserțiuni ale articolului meu scris împreună cu *Farczády*, pe de altă parte în lumina cunoștințelor furnizate de al treilea manuscris AM (AM^c), fie pentru a confirma unele constatări mai vechi, fie pentru a infirma unele presupuneri eronate ale noastre. În cele ce urmează voi încerca să răspund la cîteva probleme care interesează mai ales cercetarea medico-istorică;

a) Cite manuscrise sînt cunoscute și aproximativ, cite a putut avea AM?

b) De ce este un moment important în cercetarea lucrării *Ars Medica* descoperirea exemplarului AM^c?

c) În ce măsură noile rezultate ale cercetătorilor din Tîrgu-Mureș cu privire la persoana lui *Lencsés* și concluziile ce se desprind din studiul manuscrisului AM^c ne obligă să revizuim părerea noastră anterioară privind calitatea de autor a lui *Lencsés*?

5. Este foarte ușor de răspuns la prima parte a întrebării a) Cunoaștem pînă acum un exemplar original al manuscrisului AM alcătuit în jurul anilor 1570 și 2 copii: una din 1757 de la Sîngeorgiul de Pădure, cunoscută mai de mult și cea din 1610 găsită recent la Ardușat.

Răspunsul la partea a doua a întrebării a) nu-l pot formula decît pe baza unor presupuneri, avînd drept punct de plecare următoarele considerente:

La vremea sa editorul textului AM^a Béla Varjas a relevat că acesta nu reprezintă o ciornă, ci este o copie transcrisă în întregime de aceeași mină, avînd deci ca model o altă ciornă. Trebuie să admitem pe lângă cele 3 exemplare cunoscute, existența unui al 4-lea (AM^{conc}) azi probabil distrus sau nedescoperit încă de cercetători.

Pornind de la constatarea că AM^b nu e o simplă copie a lui AM^a și că textul a fost considerabil îmbogățit, am ajuns la concluzia: 1. fie că manuscrisul care a servit drept model copistului din 1757 a avut o serie de adnotări marginale sau completări scrise pe fișii de hîrtie separate, care urmau să fie introduse ulterior în locurile indicate ale textului, iar copistul a inclus aceste intercalări la locurile convenite, 2. fie că copistul din Singeorgiul de Pădure a lucrat pe baza unui manuscris care conținea completările de mai sus. Putem presupune deci cu mare probabilitate existența unui al 4-lea exemplar al manuscrisului (AM^d).

Avînd în vedere că în decursul vremurilor cărți și manuscrise au fost distruse prin incendii, războaie precum și din cauza neglijenței omenești, presupunerea ca AM a existat în mai multe exemplare-manuscrise, e verosimilă. Dacă de exemplu se va dovedi că AM^b nu este copia după AM^c trebuie să admitem existența unei alte variante de odinioară. Așadar, lucrarea *Ars Medica* analizată de noi a trebuit să aibă cel puțin 5 variante.

Pe baza unor asemenea considerente credem că nu e exclus că o cercetare mai atentă a fondului de cărți și manuscrise existente, sau o întîmplare fericită așa cum a fost în cazul lui AM^c, să dea în vileag în viitor încă una sau două variante necunoscute ale manuscrisului *Ars Medica*.

6) La întrebarea formulată la punctul b) poate fi dat următorul răspuns: pentru cercetarea manuscrisului AM găsirea unei noi copii este importantă ca atare, deoarece atestă popularitatea manuscrisului medical analizat dincolo de granițele secolului care l-au generat. Dacă cercetări ulterioare, confruntări atente ale textelor celor 3 variante vor clarifica probleme și mai importante, anume, care este raportul dintre conținutul textului AM^a și AM^c respectiv AM^b, dacă în urma acestor studii comparative vom putea stabili în mod clar, identitățile respectiv diferențele vizibile, adăugirile și omiterile, dintre cele 3 texte, într-un cuvînt, modificările de conținut survenite în timpul copierilor, toate acestea vor putea servi drept baza unor concluzii importante, nu numai pentru cercetarea filologică, dar și pentru cea iatroistoriografică.

7. Drept urmare a cercetărilor conjugate ale medico-istoricilor din Tîrgu-Mureș și arhiviștilor, cu privire la biografia lui *Lencsés* (Rev. med. 1970, XVI, 113—115), mă simt obligat să revizuiesc și să reconsider afirmația mea mai veche, nedovedită dacă nu chiar inadmisibilă că Gy. *Lencsés* ar fi neîndoielnic autorul lui *Ars Medica*.

La această concluzie în trecut am ajuns pe baza următoarelor considerente: 1. Manuscrisul original *Ars Medica* (AM^a) este incontestabil scris de la început, pînă la sfîrșit de o singură persoană. 2. Numai copia din 1757 de la Singeorgiul de Pădure (AM^b) a păstrat foaia de titlu a manuscrisului medical. Aceasta postulează că materialul a fost „adunat” din „observația unor oameni savanți” de către György *Lencsés* la Oradea în luna mai 1610. 3. Deoarece între timp s-a găsit scrisoarea din anul 1577 caligrafiată de *Lencsés*, care prezenta caractere grafice întru totul identice cu cele ale manuscrisului AM^a, ni s-a părut firească admiterea fap-

tului, consemnat pe foaia de titlu al manuscrisului AM^b că *Lencsés* este autorul acestei opere.

De la publicarea articolului nostru însă cercetătorii din Tirgu-Mureș au dovedit că *Lencsés György* a murit la 6 mai 1593. Există astfel o contradicție între indicația foii de titlu cu privire la calitatea de autor a lui *Lencsés* și data genezei manuscrisului care a servit drept model copiei din 1610 pe de o parte, iar pe de alta, între faptul consemnat în mărturii contemporane, privind data morții lui *Lencsés* (1593).

Contradicția poate fi rezolvată presupunând următoarele: Gy. *Lencsés* a adunat materialul pentru *Ars Medica* sau a fost măcar copistul manuscrisului. El a redactat probabil și o foaie de titlu pentru voluminosul său manuscris. Această foaie însă în decursul vremurilor s-a rupt și s-a pierdut atât de la AM^a, cât și de la AM^c, înainte de a fi legate aceste manuscrise. Presupunem că pe foaia originală de titlu al manuscrisului AM^a nu putea figura altceva decât titlul umanist, *Ars Medica*, subtitlul în limba maghiară, care conținea explicația scurtă a denumirii în limba latină, numele lui *Lencsés*, care a adunat materialul manuscrisului, eventual anul și locul executării lucrării. Celelalte date de pe foaia de titlu care ni s-au păstrat în manuscrisul AM^b, ca de exemplu anul schimbat al alcăturii manuscrisului, 1610, introdus probabil de copist pentru a apropia lucrarea executată de timpul său, ca și data noii variante copiate în 1757, sînt adăugirile provenind cu certitudine de la copistul din Sîngeorgiu de Pădure.

Sigur este că textul foii de titlu al lui *Ars Medica* (AM^a) n-a putut fi identic în întregime cu textul care ni s-a păstrat pe foaia de titlu al copiei AM^b, deoarece copistul primelor 2 texte a fost Gy. *Lencsés*. Dar el nu a putut nota ca dată a adunării materialului pentru lucrarea sa anul 1610, care a urmat la 17 ani după moartea sa și natural nu a putut fi nici autorul acelei părți a textului care se referă la recopiere.

8. Am răspuns pe larg la punctul b al întrebării a treia, deoarece acesta condiționează în bună parte și răspunsul dat la punctul c al aceiași întrebări.

Am ajuns așadar la concluzia că foaia de titlu al lui AM, păstrată în copia din anul 1757 sau cel puțin fragmentul care se referă la executarea ei la Oradea în anul 1610 nu poate parveni de la Gy. *Lencsés*, ea fiind probabil adnotarea sau întregirea făcută de unul dintre copiiștii ulteriori (pentru amănunte vezi punctul 7). Identitatea constatată între caracterele grafice ale scrisorii lui *Lencsés* din anul 1577 cu cele ale autorului manuscrisului AM^a, rămîne și pe mai departe valabilă. Pe baza celor expuse avem în oarecare măsură motive să ne îndoim de exactitatea relațiilor foii de titlu cu privire la calitatea de autor a lui György *Lencsés* și acest fapt mă obligă să-mi revizuiesc aserțiunea hotărîtă că Gy. *Lencsés* este nu numai copistul dar în mod cert și autorul acestui manuscris.

La revizuirea acestei afirmații mă obligă și un alt fapt neluat în considerare la vremea lui. În prefața textului AM^a editat de *Varjas*, acesta menționează că *Lencsés* în manuscrisul său notează în două rînduri că acest și acel medicament l-a întrebuițat el însuși și l-a găsit „foarte ade-vărat” respectiv chiar el a putut stabili că e „un medicament foarte probat” (vezi Ediția *Varjas*, XVII).

Dacă *Lencsés* a adunat materialul manuscrisului de ce a mai făcut asemenea adnotări lângă una sau alta dintre medicațiile concepute de el însuși. Desigur și în acest caz există contraargumente. *Lencsés* alcătuiindu-și lucrarea din „observațiile oamenilor docti“, adnotările amintite se referă numai la aplicarea practică cu succes a unei medicații pe care a învățat-o de la alții și a consemnat-o și în manuscris. Tocmai de aceea, afirmația de mai sus nu infirmă calitatea de autor a lui *Lencsés* dar confirmă și mai slab că el ar fi alcătuit lucrarea.

9. Autorul acestor rînduri a căutat să răspundă în limitele posibile la cele 3 întrebări ridicate de el însuși. Acest lucru însă nu înseamnă că descoperirea manuscrisului AM^c ar pune numai aceste probleme, respectiv răspunsul dat acestora.

Spațiul limitat mă împiedică să ridic o serie de întrebări, sau să încerc măcar să schițez un răspuns. Medico-istoricii din Tîrgu-Mureș cunosc probabil mai bine decît mine, sarcinile de cercetare care le stau în față, fiindcă nu privesc problemele numai din punctul de vedere al filologului. Voi încerca totuși în continuare să notez unele probleme mai ales de ordin filologic care după părerea mea urmează să fie rezolvate:

a) Trebuie clarificat printr-o confruntare filologică meticuloasă raportul dintre cele 3 manuscrise existente.

b) În scopul promovării unor cercetări viitoare ar trebui publicat textul suplimentar, rezultat în urma acestor confruntări, respectiv ar trebui semnalate acele părți ale textului care lipsesc dintr-o variantă sau alta.

c) Din confruntarea celor 3 texte am putea trage unele concluzii destul de edificatoare sau cel puțin probabile, cu privire la conținutul copiilor cîndva existente, azi distruse sau încă nedescoperite.

d) Deoarece în urma argumentelor expuse la punctul 8 calitatea de autor a lui Gy. *Lencsés* rămîne o problemă deschisă, iar posibilitățile unor cercetări arhivistice sigure par epuizate, în viitor doar o întîmplare fericită ar putea duce la descoperirea unor date cu privire la persoana lui *Lencsés*, care să confirme sau să infirme calitatea de autor sau de copist a acestuia.

e) În timp ce răspunsul la problemele ridicate pînă acum îl putem aștepta de la unele cercetări viitoare, istorice și filologice independente, cred că ar fi extrem de necesare cercetări medico-istorice și filologice unite, investigații atente ale problemelor de conținut ale lucrării AM, analiza aprofundată a materialului medical și filologic al manuscriselor și prelucrarea lor. Sub acest aspect o sarcină fundamentală ar fi prelucrarea lexicografică integrală a tezaurului de cuvinte ale acestei opere medicale. O asemenea prelucrare ar furniza cercetării un lexic de cuvinte medicale de o valoare inestimabilă, provenite tocmai dintr-o perioadă care după cunoștințele noastre actuale poate fi privită perioada de început a scrisului medical în limba maghiară.

f) Numai după o astfel de cercetare minuțioasă a fondului de cuvinte medicale al manuscrisului poate fi evaluată influența pe care eventual *Ars Medica* a exercitat-o asupra literaturii medicale ulterioare. Personal consider că este aproape o imposibilitate să se presupună că o operă care la vremea ei a fost așa de „contemporană“, încît s-a socotit demnă de a fi copiată și în 1757, spun, personal consider că e aproape imposibil să

nu fi exercitat o influență asupra practicii și chiar asupra teoriei medicale a epocii sale și a secolelor care au urmat.

Cu toate că cercetătorii din Tîrgu-Mureș ar putea fi ajutați de cercetători externi uneori în ascmenea investigații, sau în altele care depășesc sfera acestora, greul muncii de cercetare le revine lor, conștienți fiind de faptul că prin ducerea la bun sfîrșit a acestei munci vor furniza cercetării medico-istorice ulterioare un material deosebit de prețios cu privire la o perioadă decisivă a formării literaturii medicale în limba maghiară.

Sosit la redacție: 30 aprilie 1974.

Bibliografie

1. Orvosságos könyv a XVI. századból. Magyar Nyelv, IX, 373—377;
2. Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi compendium: L. c. XXXVI. 159—169 cu faximile; 3. XVI. századi orvosi könyv, publicat cu prefața lui Varjas Béla, Kolozsvár, 1940, XXIV, plus 656 p. plus 3 anexe; 4. Újabb adalékok a XVI. századi orvosi könyv kérdéseihöz, în Magyar Nyelv XVII, 173—183; 5. Am întrebuintat următoarele prescurtări în legătură cu diferețele manuscrite variante ale lui Ars Medica. AM_{conc} = exemplarul conceput distrus sau nedescoperit, AM^a = exemplarul original, editat de Varjas, datat în jurul anilor 1570, AM^b = Manuscrisul-copie de la Singeorgiul de Pădure, AM^c = exemplarul-copie — de la Oradea, 1610, AM^d = o copie probabil distrusă sau nedescoperită; 6. Lencsés György Ars Medica kéziratának kérdéséhez (în curs de apariție în revista Magyar Nyelv).